

Późnośredniowieczne i wczesnonowożytne okucia końca pasa z badań archeologicznych na terenie Gdańska – streszczenie

W późnym średniowieczu nastąpiły istotne zmiany dotyczące ubioru, który zaczął pełnić funkcję znacznie wykraczającą poza zwykłą praktyczność, stając się nośnikiem informacji o statusie społecznym, przynależności zawodowej i kulturowej, jak również wierze czy przekonaniach. Przeobrażeniom uległy idee i gusta, spowodowane zmianą materialnych warunków życia, rozwojem technologicznym oraz kontaktami handlowymi.

Jedną z najbardziej charakterystycznych cech zmian zachodzących w XIV wieku było dopasowanie stroju do figury. Kluczową rolę zaczął pełnić pas, który nadawał sylwetce smukłą linię. Zyskał on nie tylko funkcję modelującą, dekoracyjną czy praktyczną, ale stał się również źródłem informacji o właścicielu. Stanowił o jego statusie społecznym, zamożności czy przynależności zawodowej, a znajdujące się na pasie metalowe okucia przybierały różne formy i zdobienia, które niejednokrotnie miały znaczenie symboliczne. Pas stanowił nieodzowny element ubioru kobiet i mężczyzn. Pasy pospolite noszone były przez ogół społeczeństwa, natomiast pasy uroczyste zakładano w trakcie różnego rodzaju ceremonii.

Praca przedstawia analizę największego w Polsce (a być może także w Europie) zbioru 516 okuć końca pasa wykonanych z metali nieszlachetnych, które zostały pozyskane na 41 stanowiskach archeologicznych na terenie Gdańska. Występowały one we wszystkich trzech ośrodkach miejskich na Starym Mieście, Głównym Mieście i Młodym Mieście, choć ich rozmieszczenie i udział procentowy różniły się w zależności od obszaru.

Okucie końca pasa zdefiniowano jako metalowy element mocowany na końcu pasa, swobodnie zwisający ze skórzanej lub tekstylnej taśmy wyposażonej w sprzączkę, czasem wraz ze skuwką oraz ozdobne nity lub aplikacje. Pomimo jego powszechności w materiale archeologicznym, przedmiot ten bywa błędnie interpretowany, a jego badania pozostają stosunkowo słabo rozwinięte. Dotychczasowa literatura koncentrowała się głównie na zakończeniach bogato zdobionych pasów rycerskich, podczas gdy dane dotyczące okuć końców pasów, które mogły być częścią ubioru mieszkańców miast wciąż pozostawały nieliczne. Tymczasem różnorodność form i dekoracji tych zabytków czyni je cennym źródłem do badań nad kulturą materialną.

Impulsem do podjęcia badań był nie tylko liczny zbiór okuć końca pasa, ale również miejsce jego pozyskania. Gdańsk stanowił ważny ośrodek handlowy i kulturowy, silnie powiązany z europejskimi sieciami wymiany, zwłaszcza w ramach Związku Hanzy. Miasto to stanowiło przestrzeń przenikania wzorców modowych z innych zakątków Europy, co

przyczyniło się do podjęcia rozważań nad stopniem adaptacji wzorców modowych na gruncie lokalnym.

Praca składa się z pięciu rozdziałów. W pierwszym wykorzystano źródła ikonograficzne, które pozwoliły osadzić okucia końca pasa w kontekście całego stroju oraz dopasowani poszczególne typy zakończeń do pasów noszonych w badanym okresie. Drugi rozdział zawiera omówienie kontekstów oraz krótką charakterystykę stanowisk archeologicznych, na których zostały pozyskane analizowane w pracy zabytki. Trzeci rozdział poświęcono terminologii i dotychczasowym propozycjom typologii zakończeń pasa, wskazując na brak ujednoliconego systemu klasyfikacji. Na tej podstawie autorka zaadaptowała i rozbudowała istniejące podziały, uwzględniając nowe typy zaobserwowane w materiale gdańskim. Czwarty rozdział zawiera analizę okuć pod względem formy, surowca i zdobień. Wykorzystano także badania metaloznawcze (XRF), które pozwoliły określić skład stopów łączących elementy okucia. Na podstawie analizy stylistycznej zaproponowano nowy podział okuć, co umożliwiło ich powiązanie z określonymi typami pasów. Osobną uwagę poświęcono dekoracjom i inskrypcjom, w tym literom gotyckim, które mogły mieć znaczenie symboliczne, religijne lub osobiste. Ostatni rozdział dotyczy wytwórczości okuć końca pasa. Ze względu na brak lokalnych źródeł, wykorzystano analogie z innych miast europejskich oraz dostępne zapisy historyczne. Analiza wskazuje na możliwe funkcjonowanie warsztatów metalowych na terenie Gdańska oraz miejsca sprzedaży tych wyrobów. Na końcu pracy znajduje się katalog zabytków uporządkowanych według stanowisk archeologicznych i numeracji systemu ewidencji (SAZ) przyjętym przez Muzeum Archeologiczne w Gdańsku, co umożliwia ich dokładne powiązanie z kontekstem odkrycia. Całość stanowi istotny wkład w badania nad kulturą materialną późnośredniowiecznego i wczesnonowożytnego Gdańska, ukazując okucia końca pasa jako ważny element stroju o znaczeniu nie tylko praktycznym, ale także społecznym i symbolicznym.

Powtarzalność form w gdańskiej kolekcji pozwoliła powiązać konkretne typy okuć z określonymi rodzajami pasów, co do tej pory było zagadnieniem opracowanym jedynie częściowo. W źródłach ikonograficznych zaobserwowano co najmniej dwa rodzaje pasów, które można powiązać z analizowanymi w tej pracy formami okuć końca pasa. Potwierdzają to również przykłady zachowanych całych pasów skórzanych pozyskane w trakcie badań archeologicznych na stanowiskach miejskich.

Pierwszym i jednocześnie najdłuższym funkcjonującym rodzajem pasów były wąskie długie paski, które zwisały do kolan, a w przypadku strojów kobiecych niekiedy aż do końca sukni. W literaturze nazywane są pasami naddługimi. Pasy te użytkowano od XIII

najprawdopodobniej do końca XVI wieku. Do tego rodzaju pasa wykorzystywano najczęściej podłużne okucia końca pasa. Pasy te były noszone zarówno przez kobiety, jak i mężczyzn.

Drugi rodzaj pasów, z którymi możemy łączyć czworoboczne okucia końca pasa to pasy szerokie, które pojawiły się w modzie francuskiej w XIV wieku, jednak największa ich popularność przypadła na XV wiek. Znane są jeszcze ze źródeł ikonograficznych z początku XVI wieku. Wyróżniały się szerokością, która sięgała około 5-6 cm. Noszone były przede wszystkim do szaty wzorowanej na wywodzącej się z Francji *houppelande*, która zdominowała dworską modę europejską zarówno kobiecą, jak i męską, mniej więcej w latach sześćdziesiątych XIV wieku.

Najwięcej trudności nastręcza rozpoznanie do jakiego rodzaju pasa stosowano formy koliste, które bywały nie tylko częścią pasów głównych noszonych w talii, ale spotykane są również przy pasach pomocniczych, służących do mocowania broni, paskach torebek, jak i przy skórzanych elementach oporządzenia jeździeckiego. Ze źródeł ikonograficznych wynika, że okucia te mogły stanowić zakończenia wąskich i krótkich pasków skórzanych umieszczanych w talii, czyli pasów głównych noszonych samodzielnie, przede wszystkim przez mężczyzn. Z dostępnych źródeł archeologicznych wynika, że okucia koliste pojawiają się na początku XV wieku, choć widoczne są w ikonografii już od połowy XIV wieku. Zakończenia te wykorzystywano przy pasach jeszcze w pierwszej połowie XVI wieku.

Badania pokazują, że okucie końca pasa jako niewielki element stroju jawi się jako przedmiot, którego wygląd musiał mieć znaczenie dla użytkownika. Był on nośnikiem różnorodnych treści, nierzadko o wymiarze symbolicznym. Mógł stanowić rodzaj amuletu chroniącego właściciela przed nieszczęśliwymi wypadkami lub służyć jako podarek dla osoby drogiej sercu, odgrywając istotną rolę w późnośredniowiecznych zalotach. Element ten sygnalizował również status majątkowy właściciela oraz mógł być oznaką przynależności do określonej grupy społecznej. Jednocześnie okucie końca pasa jest to akcesorium, które wraz z aplikacjami do pasa oraz zapinką/broszą, łączącą części odzieży, stanowiło najbardziej dekoracyjny metalowy element późnośredniowiecznego i wczesnonowożytnego ubioru, co potwierdza analizowana kolekcja. Pozyskane w Gdańsku okucia końca pasa wpisują się w szersze trendy europejskie, jednocześnie zachowując własne cechy stylistyczne i technologiczne.